

29.04.2013 te Dersim 1938- vVertreibungen Und Massacre in er Turkei –Berlin
Toplantısına sunulan metin
<http://www.sfvv.de/en/events/dersim-19371938>

Ortak bir hafızada Dersim’i nasıl hatırlar ve nasıl sağaltırız?

H.Nese Özgen ¹

Buradaki konuşmam, genellikle son dönemde sözlü tarih hafıza çalışmalarıyla giderek anlatı üzerinden hatırlanan 1937 ve 1938’de Dersim bölgesinde yapılan katliamlara ilişkin olacak. Önce biraz tarihsel arkaplan üzerinde konuşacağım, sonra hatırlama süreçleri üzerinde birkaç söz etmeye çalışacağım ve en sonunda da kendi kanaatimi bildirmeye ve tartışmaya çalışacağım: salondakilerin sabrını fazla zorlamaksızın elbette. Zira kimi zaman anılar kimi zaman anlatılar kimileyin de belgelerle hayli karartılmış olan katliamların izini sürmek hayli acı verici bir süreç. Benim burada yapacağım daha çok hatırlama ve izlemenin sosyal bilimsel bir yorumuna yapmak olacak. Bunu da birkaç sosyolojik kavram etrafında yapacağım: *Yönetici mitoloji* (governing mythology), *recovering* (acının telafisi), *metis* ve Gramsci’nin *subversivo* kavramları.

Öncelikle

Sürece ilişkin bilgi vermemiz gerekiyor: Tarihsel arkaplan nedir?

Şimdilerde Dersim katliamı üzerinde konuşmalar, tartışmalar, daha çok 1937 ve 1938 yılında merkezi hükümetle Dersim aşiretleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucu yaşanan katliam ve sürgünlerin öykülerine ve acılarına ağırlık veriyor. Dersim’de mutlak devlet hakimiyetini sağlamak için Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 50. 00 askerle harekât düzenlendi. Harekât neticesinde bölgede yaşayan 13.806 insan ile (bir sayıya göre 40.000), 199 asker öldü, 12.000 insan zorunlu göçe tabi tutuldu.

Ne oldu? Katliamları ve sürgün nasıl başladı? Hangi dönemlere kadar geçmişe gideceğiz?

.Bilmez, Kayacan ve Aslan’ın çalışmasında Dersim kültürünün özgün bir kültür olduğunu açıklar ve bu kültürün Alevilik, Zazalık, Kürtlük ve Ermeniliğin çeşitli bileşenlerinden oluşma bir yapı sayesinde mümkün olabildiğini anlatır.

İkincisi bu kültürel birikimlerin ve birlikteliklerin Cumhuriyet tarafından sürekli ‘çıbanbaşı olarak’ adlandırılmasına vurgu yapılmaktadır.

Osmanlı’nın Dersim’le ilişkisi nedir? Millet anlayışını din temelli olarak kuran Osmanlı, Dersim ve Harput eyaletini 300-400 yıldır içlerine hükümetin giremediği yer olarak adlandırır. 1839’u izleyen yıllarda bu yerleşim yeniden düzenlenerek, Koçgiri aşireti ve Gürcanis, Kuruçay, Ovacık, Mazgirt, Kuzican ve Kemah’tan müteşekkil ayrı bir yerleşim olarak düzenlenmiştir. Silah toplama Osmanlı’dan

¹ Prof. Dr. MimarSinan Fine Arts University. Istanbul/Turkey ozgen.nese@Gmail.com

itibaren 'bedeni ve ruhu terbiye etmenin beylirgin bir teması olarak' başlar. 1850 ile 1852 arasında bu yeni sancaktaki tüm silahlar toplanır, yeni vergiler ihdas edilir. 1860 dan itibaren de yeni kışlalar yapılıp, merkezi sistemin sürekliliği sağlanma yoluna gidilir.

19. yy sonundan itibaren sancağın yeniden islahında başka bir dönem başlar. Örneğin askeri kuşatma yolu ile sancağın denetimi, bölgeye yolların yapılmasında aşiretlerin arasında ayırım gözetmek, biat edenlerin vergiden muafiyeti vb.

Üçüncü aşama ise, kültürel dönüşümü sağlamak ve din dışı olan bu yörenin (islam dışı) devlete ram edilmesini sağlamak için 'muhtaçlık' statüsünü oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Hamidiye Alayları böylece oluşturulur ve aşiretler arasındaki 'tehlikeli' ve 'devletten yana' kategorileri kurulur. Örneğin, Meşrutiyet'in ilanında Dersim'den bazı soyların desteği çok önemli bulunur. Destek vermeyenler sürgün tehdidi altındadır.

1914-1916 arasında Dersim'in Ermeni katliamlarında aldığı rolü ve bazı karıştıkları şöyle özetlemek mümkün: Ermeni Tehciri sırasında da bazı Dersimli Alevi Zaza^[6] aşiretler Dersim Ermenilerini Osmanlı hükümetine teslim etmeyi reddetmişler ve Ermeni kaynaklarına göre 20.000 ile 36.000^[7] arası, Dr. M. Nuri Dersimi'nin anılarında yazdığına göre binlerce^[8] savunmasız Ermeni ailesinin güvenli olarak kaçmasını sağlamışlardır.^[6] Dersimlilerin 1915 Ermeni Tehciri sırasında takındıkları tutum onların imhasında ayrı bir rol oynamıştır.^[9] Yine Nuri Dersimi'ye göre, 1915'te çevre vilayetlerden 30.000'den fazla Ermeni sığınmaları için Dersimliler tarafından Dersim'e getirilmiştir.^[10]

Bunun yanında e karşı Dersimliler, Osmanlı hükümeti ile bir anlaşma yaparak özerklik vaadi içinde "savunma savaşı"na girerler.^[8] Osmanlı idaresinden aldıkları silah-mühimmatla, doğrudan Osmanlı ordusunun emrine girmeden Ruslara karşı durma karşılığında Dersimlilere "bağımsız çatışma hakkı" tanınır.^[8] Ruslar geri çekildikten sonra Osmanlı idaresi tarafından Dersimlilere ve bu aşiretlere madalya ve hediyeler verilir.^[8] Seyit Rıza ise ayrıca ödüllendirilerek Erzincan'da "İl İdaresi Üyeliği"ne atanır.

Dersim olaylarının meydana gelmesinde Dersim aşiretlerinin ve önde gelenlerin Ermeni Tehciri'nde Ermenileri kurtarmış olmalarının,^{[8][9]} Rus işgaline karşı kendilerine vaat edilen özerklik durumları^[8] ile daha önceki Koçgiri İsyanı'nın etkisi olduğu düşünülür.^[8]

İsyancılar, Şeyh Hasan aşiretine mensup olan Abasan Aşireti reisi Seyit Rıza önderliğinde, askere gitmek ve vergi vermek istemeyen diğer aşiretlerce de desteklenenince yaklaşık 6.000 kişilik bir grup isyancılara katılmıştır.^[12]

1920 ile 1935 arasındaki dönem tarihçiler tarafından fazlaca dikkate alınmasa da, yeni gelişen Türk milliyetçiliğinin milleti kurma zemini din'den ırka doğru kaydırıldığı söylemek mümkündür. Bu dönemde hazırlanan çeşitli devlet raporları, yörenin özellikle ırksal olarak karışık, devlete biatlarını çeşitli ve karıştıklarının esa olarak fitratlarını oluşturduğunu, ama esasen başeğmez ve silaha alışkın olduğuna

dikkati çekerler. Özellikle 1927’de başlatılan ve bölgelerin merkeze bağlanmasının militer bir yolunu daha sıkı bir biçimde kuran Umumi Müfettişlikler Kanunu ile buraya müfettiş olarak atanan Org. Kazım Alpdoğan’ın tutumu ve raporları baskının temelini de oluşturmuştur. 1936 yılında açılan dördüncü umumi müfettişliğin başına getirilen Korgeneral [Abdullah Alpdoğan](#), mahkeme kararlarını imzalamaya, düzeni ve güvenliği sağlamak açısından gerekli gördüğü durumlarda ilde yaşayan kişileri ve aileleri, il sınırları içinde bir yerden bir başka yere göndermeye ve il sınırları içinde oturmalarını yasaklamaya da yetkiliydi. [Mustafa Kemal Atatürk](#), 1 Kasım 1936 tarihinde yaptığı TBMM konuşmasında Dersim’deki ağalık düzeni sorununu Türkiye’nin en önemli iç sorunu olarak tanımlamasını ardından bu raporlar hem de yeni cumhuriyetin gecikmiş olan ırki düzenlemeyi yapma gayreti vardır. Açıkça göreceğimiz üzere, Dersim’in üzerine kısıcılıkta sınır tanımadan yürünürken halk çapulculuk ve eşkiyalıkla suçlanmışsa da, yargılama ve hükümler her zaman siyasi temele göre sonlandırılmıştır.

1937 ve 1938’de yaşananların hafızayı harekete geçirme ve belge toplama ile son on yılda başka bir tarihi anlamamızı sağladığını görmekteyiz. 1937 ve 38 yılları binlerce insanın kanıyla sulanan yıllardır. Hareket eden her canlıya ateş açılmış, zehirli gaz kullanılmış, toplananlar arasında küçük kızlar asker ailelerine evlatlık olarak verilip asimile edilmiş, genç kız ve kadınlar tecavüze uğramış ya da evlendirilme yoluyla tecavüzcüleri sabitlenmiştir. Adeta Dersim’in asiliğinin izi sonsuza kadar silinmek istenmiştir.

Şimdi Sözlü tarih çalışmalarıyla Dersim Sözlü Tarih Projesi’nin yaptığı bu çok önemli katkı, anıları ve acıları günyüzüne çıkartıyor. Yaşananların onanması değil ama acının telafisi- onarılması (recovering) için ilk basamak hatırlamak ve anlatabilmektir. Acıyı olanca çıplaklığıyla anlatabilmektir.

Ancak elbette bu sadece ilk basamak: Acının telafisi için daha alınacak çok yol var: sadece acıyı anlatmak bazın acının onaylanması anlamında kalabilir. “Anlatabilenin kendini onaracağı ve sadece anlatmakla bile yetnilmesi gerektiğine dair” bir genel kanı oluşur. Dahası devletin kurucu söyleminin de tekrarlanma ve pekişme riskini de taşır (*Governing mythology*). Sözlü tarih aracılığıyla katliamların günyüzüne çıkartılma çalışmalarında mutlaka bu *governing mitolojinin* tersine çevrilmesi ve mutlaka arkasından telafisinin yapılması (recovering) gereklidir. Aksi halde ortalıkta kalan bu acıların *yönetici miti* yeniden kurma ve haklılaştırma riski vardır. Daha ötesi yaşanmakta olanların çoklu gerçekliklerinden yeni döneme uygun olan bir tanesinin seçilerek; geleceğe aktarılması ve böylece de *yönetici miti* yeniden beslemesi tehlikesi de doğabilir. Böylece unutmama, telafi, normalleştirme ve entegrasyonun tazelenmesi gibi pek çok tehlikeyi de içerir.

Büyük katliamlar ve şiddet sonrasında acının telafisi üzerine geliştirebildiğimiz ve şimdilerde en çok ortalıkta olan kavramlar: *post-conflict transformation*, *political reconciliation*, ve *transitional justice* kavramlarıdır. Bu yeni kavramlar ışığında şimdi Dersim’in kıyımında pekişen devletin kurucu mitini yeniden okumamız gerekiyor:

Bu büyük katliam nasıl meşrulaşabilmiştir:

Dersim üzerine yazılanlar ve konuşulanlar incelendiğinde aslında 1938 öncesi Dersim'in bir olgular tarihinden çok bir söylem olarak var olduğu ve aktarıldığı görülür. Bu elbette biraz fazla köşeli bir iddiadır. Ancak bununla söylenmek istenen aslında 1938 Dersim olaylarına kimlik yaratıcı bir *meta-olay* olarak yaklaşılmasının daha doğru olduğudur. Dersim'de 1938, kolektif hafızada öncesi ve sonrası olan, davranış kalıplarını köklü şekilde değiştiren ve kalıcı bir kimlik yaratan travmatik bir olayın simgesel tarihidir. Bazı resmi kaynaklara göre 1938 yaz aylarındaki son 17 gününde ölü ya da diri ele geçirilenlerin sayısının 7.954 olarak verildiği operasyonlar için Murat Yüksel, tıpkı Anadolu Ermenileri için 1915, Avrupa Yahudileri için 1941, Ruandalı Tutsiler için 1994 tarihinin temsil ettiği gibi zamanda ve mekanda derin bir kırılmayı temsil ettiğini ifade eder.² Bu yazradaki iddiam 1938 Dersim olaylarının devlet açısından eksik ulus-devlet projesini tamamlama ya da Foucaultien anlamda tahakkümden iktidara geçiş çabası olarak; Dersimliler açısından ise bir devletsizlik durumu anlamında düzensizlikten düzenbozanlığa zorunlu olarak geçiş olarak yorumlanabileceği olacaktır.

Öncelikle, devlet için tahakkümden iktidara geçiş ile kastedilenin ne olduğundan bahsetmek gerekir. Türkiye'de ulus devlet projesinin nihai başarısı siyasi olduğu kadar akademik açıdan da hayli tartışmalıdır. Ulus devlet kuruluşunun üç eksen **(nüfusun ırk üzerinden homojenleştirilmesi, teritoryal egemenliğin sağlanması ve meşru şiddet tekelinin sağlanması)** üzerinden yapılacak bir değerlendirmesi Türkiye'de oldukça eksikli bir yapının kurulduğuna ya da bu kuruluş sürecinin sekteye uğrayarak olağanüstü bir biçim aldığına ilişkin güçlü kanıtlar sunar. Bunun bir boyutu ve unsuru olarak Dersim'e ve Dersim olaylarına bakmanın mümkün olduğunu iddia edeceğim. Görünen odur ki, 1938'e kadar Dersim'in siyasi *entitenin* bir parçası olmamıştır. Bu yargıyı Cumhuriyet ile sınırlamamız gerekmez, ancak Osmanlı toplumunun yapısı ve Osmanlı devletinin tebasını din üzerinden çimentolaması, kuşkusuz bu bağlantısızlığı daha mümkün kılan bir idari yapıya dayanıyordu. İmparatorluk dönemlerindeki ulus tahayyülü dinsel homojenliğe dayanmaktadır. Oysa bildiğimiz üzere sömürge döneminde ulusun düşmanları ırk temelli adlandırılmaktadır. Dersim İmparatorluk döneminde Alevilik, dinsizlik ve Kızılbashlıkla anılırken ve kısmen daha bağlantısız olarak yaşayabilirken; 1935'ten itibaren asıl olarak Ermeni dönmeliği ve gizli Ermenilik ile suçlanmakta ve tehlikeli olduğu sonucuna varılmaktadır. O yüzden, Dersim bölgesinin yeni inşa edilen ulus projesinin bir parçası olmaması üzerinde özellikle durmak gerekir.

Nuri Dersimi'nin anlatılarına bakıldığında da 1938 öncesinde Türk hükümetinin Dersim'deki temsilinin de oldukça sınırlı olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. İl merkezinde bir vali, ilçelerde birer kaymakam, bir savcı ve birer sulh hakiminden ibaret bir devlet temsilinden bahseder. İlgi çekici bir bilgi de devletin özellikle vali ve kaymakam tercihini çoğunlukla Kürtçe bilenlerden ve "Kürt ruhiyatına vakıf kimseler"den yana kullanmış olmasıdır. Bunun dışında ise küçük memurlar ve katiplerin kısmen yerli halktan olduğu ve polislin ancak etkili birkaç jandarmadan ibaret kaldığını aktarır.³ Bu bilgilerin bize hissettirdiği bölgede fiilen bir "devletsizlik" halinin olduğudur. Ulus devlet kuruluşunun üç ekseninden bahsedilmişti. Buradan hareketle söylersek, politik birliğin yani devletin sınırları ile kültürel birliğin yani ulusun sınırlarının

² Murat Yüksel, "Ulus-devletin Dersim'le teması", Şükrü Aslan (der) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, İletişim Yayınları, 2010, sayfa357.

³ Nuri Dersimi (1997), *Kürdistan Tarihinde Dêrsim*, Doz Basım Yayın, İstanbul, sayfa61.

örtüşmesi arayışı, her şeyden önce nüfusun homojenleştirilmesi çabalarını gündeme getirir. Burada her tikel toplumsal momentte, ortak bir ulusal/kültürel kimliğin inşasından bir etnokültürel kimliğin ulusun tüm bileşenlerine empoze edilmesine dek uzanan bir skalada uluslaşma stratejisinin belirlenmesi söz konusu olur. Bu stratejik tercih, biraz da toplumsal güçler dengesinin ve yeni ulusun kurucu unsurlarının hegemonya arayışlarının bir sonucu olarak şu ya da bu biçimde şekillenir. Elbette bu tercih, tanıma, asimilasyon ya da yok sayma gibi birbirinden farklı uygulamaları da beraberinde getirir.

Buna teritoryal egemenliğin tesisi eşlik eder. Ancak bu ihtiyacı salt belirli bir toprak parçası üzerinde egemenliğin ölçeklenmesi ile sınırlandırmamak gerekir. Devlet üzerine yapılan tartışmalarda, Weberci formülün bu ögesi çoğu kez normatif ve verili bir biçimde değerlendirilir. Oysa, devletin teritoryal egemenliği ne bir kez ve yalnızca kuruluş aşamasında belirlenen/ya da verili kabul edilen bir şeydir ne de yalnızca ulus devletin ilanının ardından yalnızca dışarıya dönük olarak kurulacak/korunacak bir politik sınırı işaret eder. Teritoryal egemenliğin tesisi ile kastedilen, belirli bir mekansal hakimiyet arayışının yanı sıra, iskan, göç, adlandırma vb. politikalarla mekânın (yeniden) üretilmesi stratejilerini de içerir.

Aslında bu iki eksenin tamamlayıcı üçüncü unsuru, devletin Weberci anlamda meşru şiddet tekeli elinde bulundurması ve kendi otoritesini bu soyut mekân ve siyasal birlik üzerinde somutlama arayışı oluşturur. Devlet otoritesinin belirli bir mekânda katlaşması, her şeyden önce o sosyomekansal düzlemde hukuk ve nizamın işler halde olması ve bunun devletin kolluk kuvvetlerince güvence altına alınmasıdır.

Dersim, bu üç eksenin nerdeyse hiçbirinde ulus-devlet projesinin uyumlu bir parçası olduğu görüntüsü vermez. Ancak, Dersim'i etnik bir muhalefetle doğrudan bağlı olan bir teritorya olarak görmek ve bu yüzden ulus projesini sekteye uğrattığından bahsetmek güçtür.⁴ Dersim, Kürt meselesinin ne öncülü ne de doğrudan onun bir semptomu olarak okunabilir. Bizde ulus-devlet projesini sekteye uğrattığı düşüncesini yaratan, basit anlamıyla bu üç unsurun hiçbirisinin tam olarak gelişmemiş olmasıdır. Ortada alternatif bir proje, bir isyan ya da kalkışma yoktur. Ancak Dersim bölgesi Osmanlı devletinden Cumhuriyete aslında hiçbir zaman tam olarak devlet kontrolü altına alınmamış, oldukça dağlık ve engebeli bir bölge olduğu için de devletten uzak yaşamak isteyenler için doğal bir sığınak işlevi görmüştür. Bölgede yaşayan Alevi Kürt aşiretleri arasında vergi vermeme ve askere gitmeme geleneği de bunun bir yansıması olarak değerlendirilmeli.⁵

Nuri Dersimi'nin, bölgedeki idari yapıyı tartışırken Türk devletinin oradaki varlığına ilişkin söyledikleri de bu anlamda dikkat çekici ve bu yargıyı destekleyicidir. Devletin sınırlı varlığı kadar onun Dersimliler tarafından alımlanma biçimi ve devlet faaliyetlerinin yasal sınırlarla tanımlanması çok güç ve ulusal ölçektekinden çok daha farklı bir meşruluk zemini üzerinde şekilleniyor olması hakkında önemli ipuçları

⁴ Türkiye'de, ancak 1980'li yıllardan itibaren Kürt siyasallaşmasının sonucunda etnik bir kendiliğin belirli bir tarihsel-toplumsal mekân üzerindeki meşru şiddet ve egemenlik iddiaları (ya da tersinden söylenecek olursa devletin bu alandaki tekeliyetine itirazı) ile bir somutluk kazanmasından ve buna bağlı olarak da ulus devletin demokratik ve hukuksal yapının olağan sınırları içerisinde otoritesini kurmasının olanaksız hale gelmesinden bahsedilebilir.

⁵ Murat Yüksel, a.g.m., sayfa369.

bulunabilir Dersimi'nin yazdıklarında. Dersim halkının ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını “katiyen düşünmediğini” ve bu yüzden de “hiçbir hizmet götürmediğini” söylediği “hükümet”e karşı Dersimlilerin de “kendilerini hiçbir şekilde borçlu saymamış olduğunu” aktarır. Dersimi'ye göre, üvey ve köle olarak görülen bölge insanının Türk ordusuna asker vermeye yanaşmamaları da haklı bir durumdur.⁶ Bu anlatının bir tarafgirlik içerdiğine kuşku yok, ancak yine de meselenin devletin kurumları ve memurları ile bölgede cılız bir şekilde temsil edilmesinden daha karmaşık bir durum oluşturduğunu gösterdiği de muhakkak. Hiç hizmet götürmeyen devlete karşı hiç hizmet vermek istemeyen bir bölge halkı. Bu tablo biraz da yukarıda andığımız “devletsizlik” durumuna tekabül eder.

Ancak asıl ilgi çekici olan kısmı şurasıdır devletin iktidarını uygulama biçimine ilişkin aktardıklarıdır: “Dersimlileri okşama ve ayaklanmaları önlemek için başvurulan biricik idari tedbir, rüşvetle taraflar temin etmek, aşiretleri birbiri aleyhine teşvik etmek ve halk arasında anlaşmazlıklar yaratmaya çalışmaktan ibaret bulunmuştur. Aşiretler arasındaki fitneyi devam ettirmek için Türk Hükümeti, örtülü ödenek faslına önem vermiş, halkı adaletle idare edecek yerde aşiret liderlerini rüşvetle satın almaya çalışmıştır.”⁷

Bu ilginç alıntı, bize modern ulus-devlet projesinin birleştirici ve norm koyucu özelliklerinde de sekteye uğradığının açık bir kanıtıdır. Aslında devletsizlik olarak tanımladığımız şey elbette mutlak bir düzensizlik vurgusu içermez daha çok “arada” bir idare etme-edilme pratiğini ifade eder. Erken Cumhuriyet döneminde Dersim bölgesinde yerel halkın devlet iktidarı ile girdiği ilişki ve devletin bu bölgeyi idare etme biçimindeki bu “aradalık” halini karşılamak için *metis* kavramına başvurabiliriz. De Certeau'nun (1984) Marcel Detienne ve Jean-Pierre Vernant'nın (1978) çalışmalarından alarak geliştirdiği bir kavram olan *metis*, sonsuz çeşitlilikteki taktik yaratıcılık, kurnazlık, hile, düzenbazlık, gizlenme, kılık değiştirme, numara yapma, simülasyon, dissimülasyon, savuşturma, kaytarma, tetiktelik, kinizm biçimlerini anlatır. *Metis* madun kesimlerin iktidar aygıtının dayattığı yasayla baş etme, yolundan saptırma, kaçma veya idare etmeye dayalı bir ilişki tarzı olarak olduğu kadar devlet aklına özgü stratejik kinizmi de içerir. Bu anlamda, en geniş anlamıyla bir “arada olma” durumudur.⁸

Detienne ve Vernant, bu alternatif epistemolojinin “sıradan mantığın ötesinde” iş görmekte olduğunu vurgularken, de Certeau da iktidar, söylem ve kültür sistemlerinin gündelik akışında idare etmenin yaratıcı alternatif direniş yollarından biri olarak tanımladığı *metis*in açık bir şekilde pasif olduğunun gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular.⁹ Ancak burada yeniden, Türkiye toplumunun tarihsel geleneğinde gömülü olan bir üst kod olarak işleyen taktikler, hileler ve numaraların zorunlu olarak devlet iktidarına karşı bir muhalefet hattı çizmediği ve bu taktiklerin bizzat kudretliler tarafından da kullanıldığı tekrar hatırlanmalı: “Tebanın yapıyormuş veya yapmıyormuş gibi yapma taktiklerinin kudretliler cephesindeki karşılığının,

⁶ Nuri Dersimi, a.g.e., sayfa61.

⁷ Nuri Dersimi, a.g.e., sayfa61-62.

⁸ Michel de Certeau (1984), *The Practice of Everyday Life*, University of California Pres, Berkeley, sayfa30 aktaran Nemci Erdoğan (2000), “Devleti İdare Etmek: Maduniyet ve Düzenbazlık”, *Toplum ve Bilim*, sayı83, sayfa8-9.

⁹ Amber Jacobs (2010), “The Life of Metis: Cunning Maternal Interventions”, *Studies in the Maternal*, cilt2, sayı1, sayfa5.

denetliyormuş ve bilmiyormuş gibi yapma olduğunu söyleyebiliriz.”¹⁰ Bu anlamda 1936 öncesi Dersim’deki durumu *metis* kavramının ışığında açıklamamız mümkündür. Devlet ve Dersimliler arasında karşılıklı bir teatral simülasyon ve dissimülasyon pratiği kendisini gösterir.

Bu durumu, Foucault’nun iktidar tanımı üzerinden de değerlendirmek mümkündür. Foucault da iktidar genel anlamıyla bireylerin ya da grupların davranışlarının yönlendirilme biçimi, yani bir yönetim sorunudur. Ancak, dikkat edilmesi gereken bu kavrayışın arkasında yönetimin çok geniş anlamda, başkalarının önünde açık olan mümkün eylem alanını yapılandırmak olarak anlaşılması vardır.¹¹ Foucaultyen anlamda iktidarın işleyişini başkalarının eylemi üzerine bir eylem olarak ve bu eylemi de yönetmek olarak tanımlamak çok önemli bir öğeyi, özgürlüğü de iktidar ilişkilerine katmak demektir. Dersim örneğinde ise, ne yönetilebilir bir durumdan bahsedilebilir ne de tam olarak bir özgürlükten. Bir kere, *metis* bir eşiklik (liminality) ve karar verilemezlik (undecidability) hali olarak bir “konum-olmayan konum”, bir “ara mekan” oluşturur, oysa iktidar somut bir mekana yazgılıdır. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya atfedilen “*memleketin her tarafı disiplin içindeyken oradaki [Dersim’deki] durum bize çok ağır geliyor, bu duruma karşı mutlaka önlem alınması ve diğer bölgeler gibi buranın da Cumhuriyet ilkelerine bağlanması gerekir*” sözleri yeterince açıklayıcıdır.¹² Bu bölgenin kendi adına çıkartılan bir kanuna kavuşmasının ve olağanüstü hal rejimine geçiş niteliğindeki Umumi Müfettişliğin ortaya çıkışının temelinde bu gerilim vardır. Ancak bu, Foucaultyen anlamda aynı zamanda iktidar alanının tıkandığında, yönetim ve yapılandırma ilişkisinin tek yönlü, sabit ve tersine çevrilemez hale geldiğine bir işaret olarak değerlendirilebilir. İktidar yalnızca özgür özneler üzerinde ve yalnızca özgür oldukları sürece işleyebileceğine göre bu olağanüstü tedbirlerin bir iktidar ilişkisinden bahsetmeye zemin bırakmadığı aşıkardır. 1938’e giden yıllar bu anlamda, bir iktidardan değil yalnızca tahakkümden bahsedilebilecek yıllardır. 1938, Dersim’i Cumhuriyet’e bağlama çabası olduğu kadar Foucault’nun kavramlarıyla tekrar ifade edilirse bu değişim, “tahakküm”den “iktidar” a geçme çabasıdır da. Korkunç bir bedel ödeterek...

Dersim sonrası oluşan post-travmatik Dersimli kimliği bu acı bedelin izlerini taşır. Gramsci’nin *subversivo*’sundan ancak bu kıyım sonrasındaki yeniden kuruluş döneminde bahsedilebilir. Belki de bu acı dönüşüm popüler *metisten subversivoya* doğru bir geçişi de ifade eder. Gramsci, *subversivo* terimini tarihsel olarak savunma konumundaki madun kesimlere ait bir “bilinçlilik” hali ve “jenerik bir nefret” üzerinden tartışır.¹³ Bu terimin *metis* ile benzerliği dikkat çeker. Ancak *subversivo*, *metis*in dinamik ve doğurgan doğası ile karşılaştırıldığında gerçekten de köylü sınıfının sinik tepkisinin izlerini taşır. Nüfusunun en az üçte birini kaybettiği bilinen bir coğrafyanın insanın, geride bıraktığı ağır travmanın ardından farklı bir siyasal varoluş pratiği geliştirme imkanı ayrıca tartışılmayı hak eder. Ancak, nefretin devletten devletin adamlarına doğru kaydırılması ve günümüzde halen Kemalist siyasetin bölgedeki en kuvvetli hareket olması, **bir tutunma stratejisi** olarak hakikati tersyüz etme eğiliminin yaygınlığına işaret eder. Halen çelişkili stratejilerden bahsedilse de artık aradalık durumu Dersimliler için ortadan kalkmıştır.

¹⁰ Nemci Erdoğan, a.g.m. sayfa30-31.

¹¹ Ferda Keskin, “Önsöz”, Michael Foucault (2000), *Özne ve İktidar* içinde. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, sayfa21.

¹² Murat Yüksel, a.g.m. sayfa371.

¹³ Kate Crehan (2002), *Gramsci, Culture and Anthropology*, Pluto Press, Londra, sayfa104-105.

Dersim katliam ve sürgünleri ile oluşan Dersimli kimliği bölge halkına hakikati tersyüz ederek düzene entegre olmak ya da düzen karşıtı olmak haricinde imkan bırakmamıştır. Gramsci, *subversivo* terimini en geniş anlamıyla hegemonya tartışmalarının içerisinde ele alır. Aslında tıpkı Foucault'daki tahakküm ile iktidar arasındaki farka benzer olarak ancak bu sefer devletin değil kitlelerin cephesinden devletin zor ve rıza arasındaki hegemonya arayışına vurgu yapar. Ona göre, devletin zor aygıtı, aktif ya da pasif olarak kendisine 'rıza' göstermeyen gruplara 'yasal' olarak bir disiplin uygular. Bu sorunlu bölgeye ya da nüfusun sorunlu kesimine özgü değildir. Bu aygıt, kendiliğinden rıza durumunun başarısızlığa uğradığı kumanda etme ve yönetme krizinde bütün topluma uygulanmak üzere hazırda bekletilir. Foucault'nun kavrayışına göre çok daha umutlu ve çok daha dinamik bir bakış açısı sunan Gramsci'nin yaklaşımı aslında rızanın kararsız dengesine ilişkindir. Bugün, devletin uyguladığı "yasal" zorun tersyüz edilerek "meşrulaştırılması" da çok kararsız bir denge hali sunar. Bu dengesizliğin belki de en güzel ifadesini Seyit Rıza'ya atfedilen sözlerde görürüz. Dersim'in toplumu "idare etmek" isteyenler için bundan böyle hep tekinsiz bir coğrafya olacağının da kanıtı gibidir:

"Ben sizin hilelerinizle oyunlarınızla baş edemedim, bu bana dert oldu; ben de size boyun eğmedim, bu da size dert olsun..."